

Glad ijs is een feest voor wie kan schaatsen

Commentaar bij het 'Onderzoek veldtekening cultuureducatie' van Lode Vermeersch en Anneloes Vandenbroucke door Tom Van Imschoot¹

Mevrouw de Minister, geacht publiek, beste dames en heren,

Cultuur is geen niche - wat onze hedendaagse massamedia ons ook willen doen geloven, onder impuls van hun vermarkting en de daarbij horende omwaardering van elke culturele waarde tot grondstof van de vrijetijdsindustrie. Een van de sterkste middelen die een algemeen cultuurbeleid voorhanden heeft om die consumptiegerichte 'verniching' van cultuur tegen te gaan, of omgekeerd: om het culturele leven blijvend te vermaatschappelijken, is een kwaliteitsvolle cultuureducatie. Meer dan een manier om 'de mensen' tot dé Cultuur te brengen, is zo'n cultuureducatie immers een uitgelezen manier om cultuur tot voorwerp van gesprek en overleg tussen mensen te maken, niet zelden in een directe confrontatie met het 'gebrek aan cultuur' dat ons samenleven bedreigt, en zelfs in crisis stort. Ik zie cultuureducatie dan ook niet alleen als een manier om cultuur in onze samenleving als waarde te verankeren, maar ook (en misschien zelfs vooral) als een praktijk om de democratische huishouding van onze samenleving aan de hand van cultuur te bevragen en (waar nodig) verder te ontwikkelen, aangepast aan de noden van de tijd. Cultuur valt niet enkel te leren, met andere woorden. Ze is zelf een fundamenteel onderdeel van het leerproces dat elke samenleving voor zichzelf is.

Ik was daarom erg opgetogen over de kwaliteit van het zopas gevoerde onderzoek voor een 'veldtekening cultuureducatie'. Onderzoekers Lode Vermeersch & Anneloes Vandenbroucke hebben zich m.i. uitstekend van hun taak gekweten omdat ze aan de wat manageriële benadering die een SWOT-analyse toch inhoudt, ook fundamentele analyse hebben gekoppeld, wat voer oplevert voor een inhoudelijke reflectie over de kwaliteit van cultuureducatie en hoe die in de toekomst nog versterkt kan worden. De aanleiding voor het onderzoek was de vraag: welke spelers bieden cultuureducatie aan in een niet-formele context? Het onderzoek vertrekt daarbij van de visie en de ervaring van de structureel gesubsidieerde cultuur- en jeugdorganisaties. De onderzoeksgroep Onderwijs en Levenslang Leren van het HIVA, waartoe Vermeersch en Vandenbroucke behoren, heeft terecht een uitstekende reputatie op ons terrein. Verwacht dan ook van mij niet dat ik veel commentaar besteed aan de methodologie van dit onderzoek. De opdrachtgever, het departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media van de Vlaamse overheid, en de Vlaamse minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur, mevrouw Joke Schauvliege, zullen allicht bijzonder tevreden zijn met dit werkstuk dat hen stof tot nadenken geeft en strategische keuzes voor het beleid suggereert.

---

¹ Dr. Tom Van Imschoot (°1978) is vicedecaan Onderwijs van de Faculteit Architectuur en Kunsten van de Associatie K.U. Leuven en docent aan Sint-Lucas Beeldende Kunst Gent. Hij is daarnaast ook stichtend redacteur van *rekto:verso*, tijdschrift voor cultuur en kritiek, en schrijft vooral over literatuur, o.a. in *Knack*, *Ons erfdeel* en *Ny*.

Toch één kanttekening: in de academiseringsdiscussie rond het hoger kunstonderwijs die ik vanuit mijn functie mee voer, wordt dikwijls reducerend gedacht. Men ziet het hoger kunstonderwijs als een radertje in een economisch-instrumentele rationale, waarbij de voorwaarden om tot kunst en tot onderwijs in de kunsten te komen vermalen dreigen te worden onder de druk van vooral op meetbaarheid gerichte stresstests. Ikzelf bekijk academisering meer vanuit een vertrouwen in de persoons- en maatschappijvormende waarde van bvb. participatie aan onderzoek in het onderwijs, vanuit een ijveren voor het emancipatorische potentieel dat de kunsten in tijden van vermarkting uit hun toenadering tot de universiteit kunnen halen. Maar dat is geen makkelijke strijd, zoals gezegd, al was het omdat de vrije markt ook de universiteit belaagt. We moeten daarom voorzichtig zijn om ook in deze bespiegelingen over cultuureducatie niet dezelfde reductiefout te maken; om cultuureducatie enkel te beschouwen vanuit een economisch-instrumentele rationale. Begrijp mij niet verkeerd: ik verdenk onze goede collegae niet van een dergelijke reductie, dat in geen geval, maar de gevoerde methodologie van de veldtekening zet de deur daarvoor misschien wel op een kier.

Maar goed, ik wil u liever vertellen over de reflectie die de lectuur van het rapport bij mij heeft doen opflakkeren. Over kwesties waar ik al geruime tijd mee leef en die door het doornemen van dit rapport weer op een nieuwe manier geëxpliciteerd werden.

De verschuivingen die in het onderzoek gesignaleerd worden waarbij de schone kunsten hun centrale plaats in het verhaal verloren voor ruimere culturele doelstellingen; anders gezegd van 'kunstzinnige vorming' in de jaren vijftig en zestig naar eerst expressieve en later reflectieve 'cultuureducatie', zijn vanzelfsprekend geen op zich staand verschijnsel. In onderwijs en vorming wordt in verschillende contexten gewezen op de paradigmashift van onderwijzen naar leren, van 'absorptie' naar 'constructie van kennis'; van een 'input-output model' naar 'onafhankelijk leren' en van individueel naar collectief werk. De buzz-words voor de hervorming van het Deeltijds Kunstonderwijs zijn in die zin 'verdieping en verbreding', waarbij ik dikwijls denk dat het tweede woord ten onrechte veel belangrijker doorklinkt dan het eerste. In de veldtekening wordt uitvoerig en gedetailleerd beschreven waar we in deze verschuiving op dit ogenblik zijn beland in de cultuureducatie.

Vermeersch wijst er bij een schematische voorstelling van de term cultuureducatie op (p.20), dat er in het schema 'rek' zit op de concepten van kunst- media en erfgoededucatie. Hij noemt als eerste risico verbonden aan de notie 'cultuureducatie' de eeuwige zoektocht naar de grenzen van het begrip. Ik citeer: "De grenzen tussen cultuur en commercialiteit, tussen cultuur en entertainment, tussen cultuur en levensbreed leren zijn moeilijk scherp te trekken." Ook dit is mijns inziens geen op zich staand verschijnsel. Soms denk ik wel eens dat onze maatschappij door die grensvervaging aan over-relativering lijdt. Alsof het doorbreken van de klassieke hiërarchie en bijhorende hokjes een vrijheid heeft opgeleverd waarmee we nog niet hebben leren omgaan, zodat we helaas de gevangenen dreigen te worden van vrijblijvendheid.

Vermeersch en Vandenbroucke koppelen daar als derde dreiging de verhullende werking van de vage grenzen van cultuureducatie aan. Net zoals het voor adolescenten niet zo makkelijk is om bv. op het internet waardevolle informatie te scheiden van kitsch en quatsch, is het voor de zoekende in het cultuurveld niet evident om het kaf van het koren te scheiden. Wat mij betreft hoeft de discussie over kwaliteit, kunst en een dynamische, multiculturele canon dan ook niet vermeden te worden.

Let wel, ik pleit niet voor een museale canonisering. Als antwoord op een te grote en te rigide verering van kunst met een grote K was verbreding naar een ruimer cultuurconcept nodig en wenselijk. Het afbreken van die oude hiërarchieën en hokjes heeft ons zoals gezegd vrijheid opgeleverd. En die moeten we koesteren. Alleen denk ik dat na de postmoderne sloop nu opnieuw opbouw nodig is: niet door oude waarden kunstmatig te herstellen, maar door de verworven vrijheid als basis te gebruiken voor een geëngageerde cultuureducatie, een cultuureducatie die zich bewust is van haar waarde en daarom ook richting durft te geven aan een open debat. Niemand mag dan de waarheid in pacht hebben, dat verbiedt ons niet om 'waarheid' tot inzet te maken van onze discussies, ook niet als het over cultuur gaat. Het spook van de vrijblijvendheid kan enkel door die praktische inzet bezworen worden.

Om het in termen van leerprocessen uit te drukken: we gaan de richting uit van kortere leerprocessen die niet enkel kunstgericht zijn maar ook persoonsgericht (samen kunst maken en kunst beleven, samen reflecteren over kunst) en maatschappijgericht (kunst als sociale hefboom, kritisch kijken naar de plaats van kunst in de samenleving, enzovoort). Bij de organisaties in de cultuursector geldt dat nog meer dan in het deeltijds of in het hoger kunstonderwijs. Dat zien we uitvoerig gedocumenteerd in deze studie. Kunsteducatie dreigt in een dergelijke context 'verworkshopt' te worden, herleid tot korte 'evenementen'. Ik pleit hier in antwoord daarop niet voor oude manieren, voor didactische principes uit de negentiende-eeuwse leerling-meester traditie, waar de lerende 'aan de knie van de meester' zijn vorming opdeed. Maar juist als we niet meer enkel en alleen geïnteresseerd zijn in het doorgeven van zogenaamde 'tangible knowledge', zoals in dat verleden, met andere woorden: als we ook 'tacit knowledge' willen doorgeven; het geheel van vaak cultuurgebonden waarden, ervaringen, attitudes dat veel moeilijker overdraagbaar is, dan is er ook veel en diepgaande, gerichte interactie met personen nodig die over die vrijwel 'onbewuste kennis' beschikken. De traag en subtiel overdraagbare vorm van individuele kennis 'in het hoofd' die 'tacit knowlegde' is, heeft met andere woorden een context nodig die toelaat dat alle betrokkenen in het leerproces zich effectief kunnen engageren, in de volle zin van dat woord. Het lijkt mij dan ook van groot belang dat cultuureducatoren en sleutelfiguren uit de kunsten en cultuur elkaar intens leren kennen, via atelierbezoek, masterclasses en dergelijke meer. Alleen doordat bvb. sleutelfiguren uit de kunsten op tafel kunnen leggen wat zij de moeite waard vinden, ontstaat immers de mogelijkheid tot verhouden, die de voorwaarde is voor leerprocessen die betrokkenheid met zich meebrengen en waarin iets op het spel staat.

Dat brengt me bij een tweede belangrijk punt. De droom van de lerende die zijn eigen verantwoordelijkheid opneemt en zich vormt met alle schoolse en buitenschoolse beschikbare mogelijkheden is uiteraard een mooie droom. Maar bij die droom horen een aantal vooronderstellingen. In het bijzonder dat het lerende, zich vormende individu weet wat het wil, en dat het de vaardigheden heeft om in het brede aanbod te vinden en te gebruiken wat het nodig heeft. Een individu dat zich cultureel wil vormen, krijgt meer dan vroeger verantwoordelijkheid toebedeeld voor het eigen vormingsproces, niet slechts voor de vorm, maar ook voor de inhoud. In de vakliteratuur hebben Fransen en Swager het in dat verband over 'skill and will'. Bij 'skill' gaat het om het vermogen tot zelfsturing en de mogelijkheid om dat proces te beheersen. Bij 'will' gaat het om de behoefte aan zelfsturing, en om aspecten van motivatie. Het idee van een vorming die door de lerende zelf gestuurd wordt, veronderstelt dat zij of hij beschikt over de nodige vaardigheden en attituden daarvoor en dat zij/hij ook de richting ziet. De dreigende vermarkting van de sector, de vervaging ook van de grenzen tussen de in het veld actieve cultuurpartners zijn wellicht geen probleem voor het zelfstandige, gevormde en gemotiveerde individu. Glad ijs is een feest voor wie kan schaatsen.

Maar ook zij zouden zich wel eens een buil kunnen vallen. De nadruk op veronderstelde 'skill' en 'will' legt heel wat druk op de deelnemer aan cultuureducatie. Niet elke gemotiveerde en begaafde persoon voelt zich goed bij een competitief georiënteerde samenleving. De grote nadruk op de kwaliteiten van het individu versmoort dan ook de gewenste vorming, soms. Het alternatief is niet dat men het individu weer gaat pampieren - pampers helpen, zoals bekend, sowieso niet echt om builen te voorkomen. Maar men zou zich wel eens kunnen en mogen afvragen of we met z'n allen niet te veel de mythe van het vrije, zelfbeschikkende individu - ik zei bijna: de bewuste consument - cultiveren. Is het zelfsturende individu niet stilaan te veel de alles zaligmakende grondslag van beleidskeuzes, ten koste bvb. van een perfect parallel te ondersteunen benadering die de vormende waarde van collectieve leerprocessen waardeert? Het oeuvre van onze jongste Libris-literatuurprijswinnaar, Yves Petry, is daarvoor het perfecte anti-dotum. Ik kan het u allen warm aanraden. Boek na boek ontmaskert Petry het eigentijdse individualisme immers als een illusie die de 'vorming van ware individuen en werkelijke individualiteit juist in de weg staat en zelfs niet tolereert. Men kan zeggen: dat is fictie, maar zoals bij alle belangwekkende literatuur kan men zich afvragen of juist die fictie niet onze werkelijkheid is, of er ons iets over leert.

Wat bovendien met individuen die hun weg niet zo makkelijk vinden in het vage veld van de cultuureducatie. Die niet zo zelfstandig, begaafd of gemotiveerd zijn? Wat met hen die niet over een gps beschikken of geen stafkaart hebben in dat cultuureducatieve veld? Vermeersch en Vandenbroucke pleiten terecht voor een gouden gids voor de sector. Maar ook deze gids is wellicht enkel een reële hulp voor wie zich wil en kan laten leiden.

Wat dus als we ons tot doel stellen om nieuwe en achtergestelde groepen te bereiken? En ik bedoel dan niet enkel mensen die geen Nederlands spreken of personen in kansarmoede, maar ook mensen voor wie kunst en cultuur niet zo vertrouwd zijn, of die er geen reëel beeld van hebben. Het vage cultuureducatieveld schept voor hen moeilijke randvoorwaarden. Om hen te bereiken gaat het niet enkel om methodieken, maar ook om allerlei elkaar versterkende drempels (kostprijs, transport, institutioneel, ...). Vermeersch wijst in dit verband op een aantal goede voorbeelden, bv. kunstpas in Oostende, samenwerkingsvormen tussen theatergezelschappen en migrantenorganisaties in Brussel, gratis transport door de gemeentelijke dienst vrije tijd, ... Het sterker verspreiden van dergelijke 'good practices' en het nadenken over en onderzoeken van wat hier succesvol is, lijkt me bijzonder waardevol. Het uitbouwen en opwaarderen van collectieve vormen van cultureel leren, al was het maar door van overheidswege de zichtbaarheid van cultuurkritische initiatieven te stimuleren die inspanningen doen om de kloof tussen cultuurspecialist en cultuurconsument te dichten, lijkt me in dat verband ook een waardevolle piste. In mijn ervaring staat het creëren van (reflexieve) mogelijkheden die méér mensen toelaten om in te loggen op het debat over wat cultureel gaande is, immers nooit de ontwikkeling van individuele eigenzinnigheid in de weg, integendeel.

Dat brengt me bij m'n laatste commentaar. Er is naast deze veldtekening meer denkwerk en onderzoek nodig. Ik weet het. Dat is de conclusie bij elk onderzoek. Maar voor dit thema is het ook een cruciale opmerking. De paradigmashift van kunstzinnige vorming naar cultuureducatie heeft ons allen op glad ijs gebracht. Er is nood aan reflectie over hoe in dit zichzelf vernieuwende werkveld kan worden gewerkt. Vermeersch en Vandenbroucke maken hierover in de tekst van het onderzoek (p.173 e.v.) reeds meerdere uitstekende suggesties. Vanuit mijn perspectief is één aspect waarvoor reflectie nodig is, de vraag hoe de nieuwe inzichten, opgebouwd in het recente artistieke en ontwerpmatige onderzoek aan onze kunsthogescholen, tot bij de culturele begeleider, leerkracht muzische opvoeding, of de docent van het deeltijds kunstonderwijs kan komen? In essentie gaat het om onderzoek dat vertrekt bij de praktijk van de kunstenaar en ontwerper. Het gaat in op vragen waar de kunstenaar mee worstelt (niet de kunstwetenschapper), werkt met methoden en concepten die aansluiten bij zijn of haar creatieve dan wel uitvoerende praktijk (bv. van een muzikant, niet van een musicoloog), en mikt op resultaten die de artistieke praktijk bevragen, 'positioneren' en verder brengen. Maar het gaat ook om het uitbouwen van een collectieve onderzoeks- én onderwijscultuur, zodat vanuit sterke, uiteraard vaak individuele artistieke praktijken crossdisciplinaire verbanden kunnen worden gesmeed. We hebben nu zowat twee decennia ervaring met artistiek en ontwerpmatig onderzoek, eerst in Scandinavië, dan in de Angelsaksische wereld en sinds een kleine tien jaar ook in Vlaanderen. Het wordt nu tijd dat ook cultuureducators aansluiting kunnen vinden bij dit ontwerpmatig en artistiek onderzoek. In laatste instantie moeten de ontwikkelingen in de kunsten, maar ook in het hogere kunstonderwijs zich immers in de samenleving waarmaken. Toenadering tot en samenwerking met cultuureducators is in dat opzicht niet alleen een manier om die laatsten een vinger aan de pols te geven. Het is ook een gouden weg om te vermijden dat die ontwikkelingen tot een niche leiden. Want wat men u ook doet geloven, dat kan niet de bedoeling zijn.